

A VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLETEK LEGELTETÉSE

Béri Béla, Vajna Tamásné, Czeglédi Levente

Összefoglalás

A magyarországi extenzív mezőgazdasági rendszerek közül természetvédelmi szempontból legnagyobb jelentősége a gyepgazdálkodási rendszereknek van, ugyanis ezekhez kötődik a védett növény- és állatfajok mintegy 1/3-a. A magyarországi gyeppek több mint 50%-a extenzíven kezelt, és jelenleg több mint 200 ezer ha áll természetvédelmi oltalom alatt, melyek megőrzésében a legeltetésnek, a legeltetési állattartásnak meghatározó szerepe lehet.

A legeltetés talajra és növényzetre gyakorolt hatását a szakirodalom, valamint saját kutatási eredmények alapján elemeztük, de úgy ítéljük meg, hogy egy konkrét védett természeti területhez kapcsolódó legeltetés módszerének kidolgozása a későbbiekben fontos kutatási feladat lehet.

A korábbi hazai és Európai Unió jogszabályok mellett a Natura 2000 rendszer az, amelyik alapvetően meghatározhatja az elkövetkezendő években a védett természeti területeken alkalmazható legeltetési módszert. Meggyőződésünk - és a szakirodalom is azt támasztja alá -, hogy eltérő, akár helyrajzi számhoz kapcsolható kisebb területek legeltetésére vonatkozóan külön kell megállapítani az alkalmazható módszert.

Bevezetés

A magyarországi extenzív mezőgazdálkodási rendszerek közül kétségtelenül mind gazdasági, mind természetvédelmi szempontból a legnagyobb jelentősége a gyepgazdálkodási rendszereknek van, ugyanis ezekhez kötődik a védett növény- és állatfajok mintegy egyharmada.

Magyarországon ma az ország területének kb. 11%-a, mintegy 1,1 millió hektár terület tartozik a gyp művelési ágba. A gyeppek túlnyomó részét legelőként, kisebbik hányadát pedig kaszálásra és legelőként vegyesen hasznosítják. A kifejezetten réthasznosítású területek (ahol csak kaszálást végeznek) aránya és maga a rétgazdálkodás - a vízrendezés és az utóbbi évek csapadékhiánya miatt - ma már elenyésző. Nem elhanyagolható a - korábban súlyosan erodált lejtőkön elhelyezkedő - talajvédő gyeppek aránya sem. Ezek igen alacsony produktivitásuk és sérülékenységük - másodlagos erózió - miatt a termelésben nem játszanak szerepet.

A gyeppek csaknem 70%-a alacsony produktivitású, és csak 5%-a jó termőképességű. Ennek fő oka, hogy elsősorban olyan kedvezőtlen termőhelyi adottságú területeken maradtak fenn, ahol kevés csapadék és gyenge talajadottságok a jellemzőek.

Mindezek alapján nem véletlen, hogy a becslések szerint a magyarországi gyeppek több mint 50%-a még extenzíven kezelt, és így természetvédelmi szempontból potenciálisan értékes. Ebből mintegy 200 ezer hektár áll természetvédelmi oltalom alatt, amelyek elsősorban az alföldi nemzeti parkokban és néhány tájvédelmi körzetben találhatóak.

A legeltetés hatása a legeltetett terület talajára és növényzetére

A természetes gyepek növényállománya igen fajgazdag, ami a biodiverzitás szempontjából igen fontos. 36 különböző hidrológiai fekvésű gyeptípus felvételezése alapján VINCZEFFY (1998) üde gyepeken 11-50, közepes fekvésű gyepeken 14-59, félszáraz gyepeken 26-66 növényfajt talált. De nem csak a növényfajok, hanem a természetvédelmi figyelmet kapott állatfajok jelentős hányadának fennmaradása szempontjából is kiemelkedő a gyepek biodiverzitása. A Vörös Könyvben (1989) jellemzett, még fellelhető állatfajok közül 137 faj, a védett fajok 43%-a ugyanis igényli azt az alacsony, nyitott, a mezőgazdasági munkákkal kevésbé zavart vegetációt, amit a gyepek jelent (NAGY 2003).

Legeltetés esetén a legelő állat jelenléte háromféle hatással van a gyepre: szelektív módon fogyasztja a fűkinálatot, patájával tapossa a gyepeket (a növényzetet és a talajt), továbbá ürülékét juttat vissza a gyepre.

Az állatok szelekciója megmutatkozik az egyes növényfajok, esetleg fajták között is. A fenti, finomabb szerkezetű (értsd levelesebb) növényeket szívesebben legeli az állat. A legelő növényzetének fizikai szerkezete (morfológiai felépítése) és kémiai összetétele, melynek összegző megjelenési formája az ízletesség, befolyásolják az állat válogatását. A legelő állat látással, szaglással, tapintással és végül ízleléssel választja ki, hogy mely növényt vagy növényi részt legeli le. Általánosan ismert, hogy az állat elkerüli a szúrós és a kellemetlen ízű, szagú növényeket, és ha teheti, otthagyja az ilyen növények mellett, „hónaljában” lévő egyébként kedvelt növényeket is (HARASZTI 1977). Figyelemre méltó azonban, hogy a növények ízletessége, például a fűké is, a növekedés-fejlődés függvényében változhat (BARCSÁK 1992). Általános tendencia, hogy a kedvelt, így előszeretettel lelegelt növények nagy állati terhelés mellett, és pihenési, regenerációs idő hiányában, fiziológiai tartalékaik kimerülése folytán *fokozatosan kiszorulnak a gyeptől. Ezzel szemben a visszautasított, le nem legelt fajok generatív fejlődését a legelés nem akadályozza, időről időre képesek magot hozni, így annak az esélye, hogy növeljék arányukat gyepeken, folyamatosan fennáll. Megfelelő technológia (pl. gyomirtás) híján ezen növények elszaporodása előbb-utóbb bekövetkezik, ezáltal a gyepek értéke, legyen az takarmányérték, védett cönózis, vagy sajátos táj, fokozatosan romlik. A le nem legelt növények így veszélyforrásai a gyeppösztetél kedvezőtlen változásának.*

A legelő állat patája megsérti a gyepnövények fiatal leveleit, hajtásait, megbontja a talaj felszínét, és földdel takarja be a felszínközeli növényi részeket. A gyepek károsítása akkor nagyobb, ha vizes a növényzet (BROWN és EVANS 1973), vagy ha erősebb az állati terhelés (CURLL és WILKINS 1983). A fűfélék taposás-túrása nem egyforma. Általában igaz az, hogy a kisebb termetű fűvek (pl. angol perje) jobban viselik a taposást, mint a nagyobb termetűek (pl. csomós ebír) (EDMUND 1964), sőt pl. az ún. apró csenkeszes gyepek (sovány, barázdált, juh, stb. csenkesz) *kimondottan igénylik a taposást.*

Agyagos vályog talajú, jó ápoltságú legelőkön az állatok taposásának betudható talajtömörödés miatti termésvesztés 20% volt, ami kedvezőtlenebb körülmények között jóval több is lehetett volna. A tömörödés és terméseszkökenés elsősorban az esők utáni legeltetéssel állt összefüggésben (TANNER-MAMERIT 1959).

A juh patáján keresztül $0,8-0,95 \text{ kg/cm}^2$ nyomást gyakorol a legelőre, szarvasmarhánál $1,2-1,6 \text{ kg/cm}^2$ a terhelés mértéke (SPEDDING 1971). A szarvasmarha esetén az egységnyi felületre jutó nagyobb tömeg hatása a talajtömörödés mértékénél is kifejezésre jut.

MURPHY et al., (1995) szarvasmarha, szarvasmarha majd kaszálás, szarvasmarha és juh, illetve juh két éves szakaszos legeltetéssel történő gyephasznosítása után sorban a következő talaj-térfogattömegeket mérték: $1,37, 1,37, 1,27$ és $1,12 \text{ g/cm}^3$. A penetrációs ellenállás a vizsgált fajok között 20 cm-es mélységig mutatott szignifikáns különbségeket.

BROOKS et al. (1997) alacsony állatsűrűség mellett több mint kétszeres hidraulikus vezetőképességet mért a túllegeltetett területhez viszonyítva. A talaj vízvezetőképességének változását az állatintenzitás és a legelő lejtésszögének függvényében MWENDERA és SALEEM (1997) vizsgálta. Megállapítják, hogy a meredekebb legelő talajának vízkészletét együttesen csökkenti a kisebb intenzitású infiltráció és a jelentős felszíni elfolyás.

A talajtípus is befolyásolja legeltetés által kiváltott változások mértékét. Nedves állapotban a kis szemcseátmérőjű, gyengén szerkezetes agyagtalajok és a magas szervesanyag tartalmú talajok a legérzékenyebbek a pata okozta felszíni tiprással szemben. A homoktalaj és a kedvezően morzsás szerkezetű vályogtalaj az előnyös szerkezetük és pórusrendszerük következtében a taposást jobban tolerálják (FRAME 1992).

Magyar szürke szarvasmarha különböző intenzitású legeltetésének a legelő talajára gyakorolt hatását vizsgáltuk a Hortobágyi Nemzeti Park területén (CZEGLÉDI – BÉRI 2003). Eredményeink alapján megállapítottuk, hogy az állatterhelés növekedésével tömörödött talajfelszín közeli talajréteg, melynek mértéke elérte a 30%-ot.

A gyepen huzamosabb időt eltöltő legelő állat ürüléke (bélsár és vizelet) jelentős hatással van a gyepre. A bélsár számottevő nitrogént, foszfort, káliumot, kalciumot és magnéziumot, a vizelet elsősorban nitrogént és káliumot juttat vissza a gyepre (WATKIN és CLEMENTS 1978). Az ürülékekkel érintett fűvet az állat kevésbé szívesen fogyasztja, vagy egyenesen visszautasítja. Ennek tényleges oka még nem teljesen ismert, de szerepet játszhat benne a friss vagy bomló ürülék szaga, a makrotápanyagok (elsősorban N) mellett a zöldfüben megjelenő kellemetlen ízanyag (a trágyalepény foltról kaszált fűvet a tehén a jászolból sem szívesen fogyasztotta). Tapasztalatok mellett az irodalomból is ismert (FORBES és HODGSON 1985), hogy a szarvasmarhával szemben a juh kevésbé válogatós a saját ürülékével „szennyezett” legelőn. Az érintetlen, vastag trágyalepény alatt a fű hajtásainak 75%-a 15 nap alatt elpusztul, és 6-12 hónap is beletelhet, amíg a fű újra benövi a kipusztult foltot (Weeda 1967).

Az ürülékfoltokra jutó tápanyagok mennyisége igen figyelemre méltó. A bélsárral 800 kg/ha N , $250-500 \text{ kg/ha P}_2\text{O}_5$, és $250-400 \text{ kg/ha K}_2\text{O}$ hatóanyagoknak megfelelő trágya éri a foltokat. A vizelettel a foltokra jutó hatóanyag mennyisége eléri a $300-450 \text{ kg/ha N}$, $25-50 \text{ kg/ha P}_2\text{O}_5$ és $700-800 \text{ kg/ha K}_2\text{O}$ trágyaadag mennyiségét (FRAME 1992). A rendszeres taposás mellett feltehetően ez a hihetetlen nagyadagú tápanyag-visszajuttatás is hozzájárul a delelő-éjszakázó helyeken a gyepállomány

kipusztulásához, és az ilyen helyek szélein a nagy nitrogén-igényű pioner gyomok megjelenéséhez.

Hortobágyon végzett vizsgálatainkban (CZEGLÉDI – BÉRI 2002) a vizelet hatására a talaj sótartalma az ¼ hektárnyi itatóhelyen 0,02%-ról 0,3%-ra emelkedett. Ebben a kísérletben határoztuk meg a talaj összes nitrogén, ammónia és nitrát koncentrációját és mindhárom nitrogénforma az állatsűrűség növelésével jelentősen növekedett, azonban a kis és közepes intenzitás között szignifikáns különbség nem adódott. Az összes nitrogén és az ammónia koncentrációjának szélső értékei között kétszeres, míg a nitrát-tartalom esetében hatszoros volt a különbség.

A legelő állat trágyája egyenetlenül, mintegy mintázatot kialakítva jelenik meg a legelőn. A felhajtó utak, pihenő és víznyerő helyek körül nagyobb a trágyázott terület aránya (HAYNES – WILLIAMS 1993). Matematikai modell használatával WILLIAMS – HAYNES (1995) 3 tehén/ha állatsűrűség esetén az évenkénti ürülékkel borított legelőterületet 6%-nak becsülte. A számításhoz figyelembe kell venni az átfedéseket és az állat által sűrűn látogatott helyeket (RICHARDS – WOLTON 1976). Mivel a trágya elemtartalma a tényleges borításnál nagyobb területet érint, így a tápanyag-visszapótlás több mint évi 6%-on jelentkezik.

Az ürüléknek a talaj tápelemtartalmára gyakorolt hatását befolyásolja az állatfaj is. A juh és a szarvas ürülékének hatása könnyen mérhető, rövid idő alatt megváltoztatja a talajtulajdonságokat, míg a szarvasmarha trágyája lassabban bomlik le és egy jelentősebb, elhúzódó – akár 3 éves – változást okoz (DURING et al. 1973).

MURPHY et al. (1995) két éves legeltetési kísérlet végén vizsgálták a talaj tápanyagtartalmában bekövetkező változást szarvasmarha és juhlegeltetés hatására. A juh legeltetése a nem legeltetett területhez és a marhalegelőhöz viszonyítva is növelte a talaj elemtartalmát. A marhalegeltetés a növények által felvehető P mennyiségét növelte, ellenben a talaj P bázisában bekövetkező változás nem volt egyértelmű. A talaj kémhatása savanyodott az állati jelenlét hatására mindkét faj esetében.

A legelő állat legelésével, taposásával és ürülékével hatást gyakorol a környezetre. A hatás komplex, egyaránt jelentkezik a növényi összetételben, fűhozamban, a talaj fizikai és kémiai tulajdonságaiban, és ezáltal alapvetően befolyásolják a talajmikrobák tevékenységét is (KÁTAI 1997).

A taposási terhelés következtében a tömörödött talaj összporozitása csökken, ellenben a talajélet élénkül, főként a baktériumok szaporodnak el (OTANI et al. 1994).

A talajmikrobák – melyek meghatározó szerepet játszanak a tápelemek körforgalmában – a növények által előállított szerves anyagot használják energiaforrásként növekedéshez és szaporodáshoz. A nagy intenzitású legeltetés csökkenti a talajba visszajutó növényi szerves anyag és szén mennyiségét, ami limitáló forrást jelent a talajmikrobák növekedéséhez (NORTHUP et al. 1999). MURPHY et al. (1995) vizsgálta a juh és a szarvasmarha legeltetésének talajéletre gyakorolt hatását. Eredményeik szerint a juhlegelőn a talajmikrobák többször annyi szén-dioxidot termeltek, mint bármelyik más kezelés esetén. Megállapították, hogy mind a fonálférgek száma mind a talaj mikrobiális respirációja fordítottan arányos a tiprás okozta

talajtömörődéssel. A kerekeshégek legnagyobb sűrűségben a marhalegelő talajában fordultak elő, számuk tízszerese volt a juhlegelőhöz viszonyítva. A földigiliszták jobban elszaporodtak a juhlegelőn, ellenben a kezelések között számottevő különbségek nem jelentkeztek.

SNAYDON (1981) szerint az állat taposása jelentősebb hatást gyakorol a legelő növényi összetételére, mint a fűhozamára. Több csernozjom és szolonyec talajtípusú gyepek egyik részén 70 éven keresztül legeltettek, míg másik részéről kizárták a legelő állatokat. Mind az őshonos növényfajokat, mind az összes növényfajt figyelembe véve mindkét talajtípuson nagyobb volt a biodiverzitás a legeltetett területeken (WILLMS et al. 2002).

MILCHUNAS et al. (1988) kidolgoztak egy teóriát a különböző ökoszisztémák legelésre adott változásai/reakciói alapján. Megállapították, hogy a legeltetés szubhumid körülmények között változtatja meg leginkább a növényi összetételt, függetlenül a legeltetéses rendszer kezdetétől. Közepes a hatás szemiarid éghajlati viszonyok és nem régen kezdett legeltetés esetén és legyenyhébb fajgazdagság-változást szemiarid körülmények mellett régóta legeltetéssel hasznosított gyepeken tapasztaltak.

Az egyes állatfajok legeltetésének sajátosságai

A legelés általános hatásain túl a természetvédelemnek különösen fontos, hogy milyen sajátosságai vannak az egyes állatfajok (sőt fajták) legelésének, mivel ezek jelentős különbséget mutathatnak mind a növényzetre, mind a talajra kifejtett hatásukban.

A szarvasmarha kanyarintva legel, a falat nagysága a legelő állatfajaink közül a legnagyobb. Ennek köszönhetően nem legelhet túl mélyen, és a legkevésbé válogat. Patájának túlságosan nagy fajlagos nyomása miatt sáros, túlterhelt legelőn akár zsombékosodáshoz vezető bolygatottságot okozhat. A ridegebb magyar szürke fajta kevésbé igényes a legelőfű minőségére. Hortobágyi megfigyelések szerint szívesen fogyasztja például a nádat, ez segíthet az elvaduló mélyfekvésű üde gyepek rehabilitációjában.

A bivaly legeltetéséről nem sok irodalmi forrás ír. Legelési módja hasonló a szarvasmarháéhoz, így kevésbé szelektív a legelése. Megfigyeléseink szerint a gyomnak elkönnyvelt gypalkotókat jobban fogyasztja, mint a szarvasmarha. Patájának fajlagos nyoma még nagyobb, mint a marháé. Sáros talajú gyepeken mély nyomai súlyos bolygatottságot eredményeznek. Szívesen dagonyázó állatfaj, a kisebb vízállásokat is kifekszi, így gödrösíti a gypet.

A juh harapva legel, finom szájszervével jobban válogat, mint a nagy kérődzők. A szelektívebb legeltetés odafigyelés híján erős gyomosodáshoz vezet. Mélyebben legel, mint a marha, a kisebb hozamú gyepek jó hasznosítója. Bár patájának nyomása kisebb a marháénál, nedves-sáros talajon a juh képes „feketére” tiporni még a beállt gypet is. Ennek a veszélye fokozott az olyan gyepeken, ahol hiányos a borítottság (pl. szikpadkás legelők).

A ló is harapva legel, így képes mélyebbre legelni a fűvet. A legelő használatánál elsősorban a nagyobb mozgásigényére és intenzívebb mozgására kell figyelni. Ennek köszönhetően ugyanis taposása (különösen vágóban) képes megbontani a gyp zártságát. Kerített legelőszakaszokon belül – új-zélandi tanulmányúti tapasztalataink

szerint – a rendszeres útvonalon a sok járás miatt képes „kijárni” a gyepet. A legelőszakaszon belül ragaszkodik a választott pihenő helyéhez, ahol a sok taposás és a trágyája révén nem marad meg a gyep.

A sertés új-régi legelő állat. Kísérleteinkben szerzett megfigyeléseink szerint vegyesebb összetételű gyepen szelektíven legel. Ez már eleve elgyomosodáshoz vezet, de ezt még súlyosbítja a túrás, mint a sertés természetes mozgásformája (NAGY et al. 2003). A túrással együtt járó elgödrosödés nem kerülhető el. A sertés is hajlamos arra, hogy zárt legelőn a megszokott nyomvonalat járva megbontsa a gyepnemezt, és „kicsikozza” a legelőt.

A lúd is legelő állatfaj. Nem csak emészteni képes a fűben felvett rostot, hanem egyenesen igényli azt (MIHÓK - NAGY 1991). A lúd legelési sajátosságait tanulmányozva HABOVSTIAK (1987) megemlíti a nagyfokú válogatási hajlamot. Ezt lehetővé teszi számára a hegyes csőre.

A csipkedve legelő lúd a kérődzőkhöz viszonyítva sokkal mélyebbre képes legelni. Csőrével a földig, sőt a bokrosodási csomópontig lerágja a gyepet, ezáltal kipusztítja a füveket.

A lúd legelésénél feltétlen szólni kell a lúdrágya hatásáról. JAMBROZ és PAKULSKA (1983) a lúd legeltetését környezetszennyezőnek és gyeppusztítónak ítélik, főleg a mérhetetlenül felhalmozódó lúdrágya miatt. Saját kísérleteink szerint (MIHÓK – NAGY 1991.) a lúd szakszerű, adagoló legeltetés mellett nem jelent veszélyt a gyepre. Hasonló véleményen van CONSTANTINI és PANELLA (1981) is. Ennek megvalósítása azonban (állandóan működő villanykarám, stresszmentes környezet, nem túlfolyó itató, helyesen beállított állati terhelés, időben végrehajtott szakaszváltás, stb.) szinte csak kísérleti körülmények között oldható meg. Általános munkafegyelem és munkakultúra mellett a gyep degradációja biztosan bekövetkezik, ezért értékes, védett természeti területeken kerülendő a ludak legeltetése.

Védett természeti területek legeltetésének jogi szabályozása

Az agrár-környezetvédelmi intézkedések alkalmazása nem csak EU harmonizációs kötelességünk, hanem hatályos hazai jogszabályokban foglalt feladatok megoldásához is kapcsolódik. A jelenleg érvényben lévő jogszabályok alapjául az 1996. évi LIII., a természet védelméről szóló törvény szolgál, mely többek között megállapítja, hogy gyepgazdálkodás elsősorban a gyeptípushoz igazodó legeltetéssel, valamint természetkímélő használatával történhet. A törvény meghatározza mindazokat a tevékenységeket, amelyekhez természetvédelmi területen a hatóság engedélye szükséges.

A hazai szabályozás ezen alaptörvényre épülve figyelembe veszi mindazokat az Európai Unió határozatokat és irányelveket, amelyek a természetvédelmi területek legeltetésével kapcsolatosak.

A továbbiakban néhány olyan jogszabályt ismertetünk, amelyek bizonyos mértékig meghatározzák, jobbra azonban csak keretet adnak a védett természeti területeken történő legeltetés szabályozásának.

A védett és fokozottan védett életközösségekre vonatkozó korlátozásokról és tilalmakról szóló 67/1998 (IV.3.) Kormányrendelet szerint a védett életközösségek

megővését azok biológiai sokféleségének megőrzésével, a növényfajok természetesen kialakult arányának fenntartásával, a természetes, vagy természetközeli állapotú élőhelyeik fenntartásával és védelmével kell biztosítani.

Fokozottan védett gyeptársulások területén jogszabály eltérő rendelkezése hiányában tilos a gyepek feltörése, felülvetése.

A fenntartó és minőségi agrártermelés terén, figyelemmel mind az uniós szabályozásra, illetve végrehajtandó harmonizációs feladatokra, mind pedig a környezet védelemről szóló törvényből fakadó kötelezettségekre, szükségessé vált a Nemzeti Agrár-Környezetvédelmi Program (NAKP) kidolgozása. Ezt a 2253/1999. (X.7.) Kormányhatározat melléklete tartalmazza.

A meghatározott célprogramok közül a gyephasznosítási célprogram az alapvetően környezetkímélő gazdálkodási eljárások közé tartozó gyepgazdálkodási rendszerek megfelelő kezelését kívánja biztosítani. A gyepgazdálkodási rendszereket hat főtípusba sorolja, és ennek megfelelően differenciált kezelési előírásokat állapít meg.

A *homoki gyepekre* az igen alacsony produktivitás és nagyfokú sérülékenység jellemző. Emellett fontos természetvédelmi szempont, hogy egyes szukcessziós fázisok fenntartása csak megfelelő kezeléssel - elsősorban legeltetéssel - biztosítható.

Sérülékenységük miatt a homoki gyepek csak kis állatlétszámot (0,3-0,5 számosállat/hektár) képesek eltartani, amit a hagyományos tanyasi gazdálkodás viszonyai között az önellátásra törekvő kis családi gazdaság 2-3 szarvasmarhával és 8-10 juhval, ill. kecskével megfelelően biztosít.

A *szikes puszták* megfelelő állapotának és biológiai sokféleségének fenntartása általában viszonylag erős legeltetést igényel, amelyet a terület növényállományának megfelelően a rövidfűvű területeken elsősorban juhokkal, a magasabb fűvű területeken szarvasmarhákkal történő legeltetéssel lehet biztosítani. Ráadásul a „feltétlen gyepként” számon tartott szikes puszták egyetlen fenntartható hasznosítási módja a juh-, szarvasmarha- és lólegeltetés. E hasznosítási módok természetvédelmi jelentőségét hangsúlyozzák azok a megfigyelések is, amelyek szerint a széki lile, a széki csér és a sziki pacsirta eltűnése a pusztai területekről időben egybeesik a legelő állatok számának csökkenésével.

A *rétgazdálkodási rendszerekre* a nedves talajú vagy időszakosan vízzel borított területek kínálnak lehetőséget. Gyakran a száraz gyepekkel mozaikosan váltakozva fordulnak elő. Ma már csak kis területre szorultak vissza a vízrendezések következtében. A szárazzá vált területeket legelőként hasznosítják, ami mind talajukat, mind vegetációjukat súlyosan degradálja.

A *legelőerdők és fás legelők* fenntartása érdekében speciális kezelésre van szükség, ami biztosítja a legelő fenntartását és ugyanakkor a fák pótlását is. A megváltozott gyepgazdálkodási technikák, a hagyományos ismeretek eltűnése, továbbá a szarvasmarha-, illetve juhtenyésztés válsága miatt megfelelő kezelésük ma már nehézséget okoz.

A 132/2003 (XII.11.) Országgyűlési Határozat szól a 2003-2008 közötti időszak Nemzeti Környezetvédelmi Programjáról. A Nemzeti Környezetvédelmi Program legfőbb törekvése továbbra is a fenntartható fejlődés megvalósításának környezeti megalapozása, környezeti és természeti értékeink megőrzése, a környezeti károk megelőzése, valamint a környezeti problémák okainak felszámolása a leghatékonyabb eszköztár alkalmazásával.

A természetvédelmi vagyonkezelésben lévő termőföldek egy részét, illetve az állatállományok döntő többségét a nemzetipark-igazgatóságok saját kezelésben tartják fenn, mert így biztosítható a legeredményesebben a természetvédelmi célok elérése.

A mezőgazdasági művelés alatt álló és a nemzetipark-igazgatóságok vagyonkezelésében lévő védett természeti területek döntő többsége a gyep művelési ágba tartozik. A természetvédelem célja, hogy a természetközeli füves területekhez kötődő fajok és a jellegzetes vagy különleges gyeptípusok, társulások fennmaradását biztosítsa. Az egyes gyepterületek természeti értékeinek fenntartási módját elsősorban a környezeti tényezők és az itt folyó gazdálkodás sajátosságai befolyásolják.

Valamennyi védett természeti területre – az ott tevékenységet folytatókra kötelező erejű – kezelési tervet kell készíteni. 30/2001. (XII. 28.) KöM rendelet előírásai szerint. A természetvédelmi kezelési terv: a védett természeti terület és természeti értékei felmérését és nyilvántartását, megóvását, fenntartását, bemutatását, valamint helyreállítását célzó valamennyi tevékenységet, továbbá a tervezési területen tartósan fennmaradó vagy a jövőben várható gazdasági, gazdálkodási tevékenységeket és azokra vonatkozó előírásokat magába foglaló terv.

A Natura 2000 hálózat

Jelenleg konkrét jogszabályok szintjén a természetvédelem alapvetően két irányelvre épül, az úgynevezett madárvédelmi és élőhelyvédelmi irányelvekre, melyek az egész Európát felölelő Natura 2000 hálózat rendszerének keretén belül biztosítják az élővilág védelmét.

A berni egyezmény végrehajtásának megvalósításaként az élőhelyvédelmi irányelv megteremtí a Natura 2000-et, egy összefüggő európai ökológiai hálózatot, mely a madarakról szóló irányelv alapján kijelölt védett területekből – a Különleges Madárvédelmi Területekből (SPA) és az élőhelyvédelmi irányelv alapján kijelölt védett területekből – Különleges Természetmegőrzési Területekből (Special Areas of Conservation, SAC) áll. Az irányelv újszerű abban az értelemben, hogy az első olyan nemzetközi próbálkozás, mely teljes körű védelmet biztosít mind a fajok, mind az élőhelyek számára egy régióban, valamint abban, hogy bevezeti a közösségi érdekelttségű élőhelyek és fajok kedvező természetvédelmi állapotba történő helyreállításának, illetve azon való fenntartásának a fogalmát.

A rendszer fenntartásának az a lényege, hogy minden olyan tevékenységet támogatni kell, amelyik az adott faj vagy élőhely fennmaradását szolgálja. Annál is inkább így van ez, mert számos olyan földhasználati mód van, amely segíti a természeti értékek fennmaradását. Ha egy kaszálót évszázadok óta használnak, vagy a legelőn állatok voltak, akkor az a szerencsés, ha ez a tevékenység a jövőben is fennmarad.

A védett természeti területek legeltetésének hazai gyakorlata

Mivel általános érvényű jogszabály a védett természeti területeken alkalmazott legeltetési módszerről nincs, így az egyes védetté nyilvánító rendeletek szabályozzák a legeltetés lehetőségét, időtartamát, valamint a legelő állat fajtát. A továbbiakban néhány konkrét védett természeti területen, vagy legelőtípusnál alkalmazott szabályozást ismertetünk.

A 3/1989. (II.22.) KVM rendelet tájvédelmi körzetek létesítéséről, a 7/1990. (IV.23.) KVM rendelet pedig a helyi jelentőségű természetvédelmi területek országos jelentőségűvé nyilvánításáról rendelkezik.

Az egyes területeken legelők és gyepek használatára vonatkozóan az alábbi megoldások lehetségesek:

- A terület semmilyen állatfajjal nem legeltethető (Bakonygyepesi zergebogláros, Tapolcafői láprétek).
- Csak bizonyos állatfajjal legeltethető (Balmazújvárosi nagyszik – juh, szarvasmarha, Pacsmagi-tavak – szarvasmarha).
- Bizonyos állatfaj legeltetése tilos (Balmazújvárosi nagyszik – sertés, nagyüzemi házilúd).
- Legeltetés csak külön egyeztetés alapján lehetséges (Császártöltési Vörös-mocsár).
- Legeltetés csak meghatározott időszakban lehetséges (Dámányadacsi-rét, Tapolcafői láprét).
- A gyepek és a rétek korlátozás nélkül legeltethetők, kaszálhatók (Hencidai csereerdő, Fenyőfői ősfenyves).
- A terület legeltetése természetvédelmi szempontból különösen kívánatos (Pitvarosi puszták).

Összefoglalva megállapítható, hogy a korábbi rendeletek és jogszabályok mellett a NATURA 2000 rendszer lehet az, amelyik alapvetően megváltoztatja a szabályozást. Ebben az esetben ugyanis a szabályozás az adott fajta vagy fajokra irányul és minden területen végezhető tevékenységet ennek kell alárendelni.

Továbbra is jellemző lesz tehát a helyi szabályozás, amely bizonyos védett természeti területeken belül akár a legeltetés általános irányelveit is megszabhatja.

Meggyőződésünk és a szakirodalom is azt támasztja alá, hogy az eltérő, akár helyrajzi számhoz kapcsolható kisebb területek legeltetésére vonatkozóan is külön meg kell állapítani az alkalmazott módszert.

Fontos feladat lehet, hogy az így kimunkált legelőhasznosítási módszerben a terület tulajdonosa – amennyiben az nem az állam – vagy a terület bérlője, partnere legyen a természetvédelmi hatóságnak. A támogatás mellett akár szankciókkal is biztosítani kell, hogy azok az értékek, amelyek jelenleg e területeken jelenleg megtalálhatók, változatlan formában az utókor számára is megmaradhassanak.

Szerzők: Dr. Béri Béla egyetemi docens
Czeglédi Levente predoktor
DE ATC, 4032 Debrecen, Böszörményi út 138.
Dr. Vajna Tamásné főosztályvezető-helyettes
KvVM Természetvédelmi Hivatal, 1121 Budapest, Költő u. 21.